

Lezing van drs. H. Smit: "De God-is dood-theologie in het bijzonder bij Dorothee Sölle"

We willen ons beperken tot een bespreking van Dorothee Sölle's boek "Stellvertretung. Ein Kapitel Theologie nach dem "Tode Gottes"". Voor het gemak hanteer ik de Nederlandse vertaling "Plaatsbekleding. een hoofdstuk theologie na "de dood van God"", verschenen bij Ten Have, Baarn, in 1983.

De beperking tot Sölle is naar mijn indruk niet schadelijk. De hoofdtrekken van de bedoelde theologische stroming vindt men bij haar, ook al heeft ze duidelijk een eigen stem in het geheel.

Gemakkelijk is het boek van Sölle niet. Anthropologie, psychologie, christologie en theologie wisselen elkander af. De gedachtengang is door Hegel gestempeld. Ook ontbreekt een existentialistisch accent niet. Verder is het boek eigenlijk veel te beknopt om een geheel nieuwe theologische inzet duidelijk te kunnen weergeven. Sölle schrijft in grote bewogenheid en kennelijke gedrevenheid. Zij staat voor haar zaak! Maar wat die zaak in details is komt niet steeds duidelijk voor de dag. We willen trachten wat helderheid aan te brengen door een indeling in hoofdstukken en kleinere onderdelen. We geven eerst een Weergave, dan een Tussentijdse Balans en tenslotte een Critisch Commentaar.

I. W E E R G A V E

1. INLEIDENDE OPMERKINGEN OVER DE "GOD IS DOOD"-THEOLOGIE

(1) Welke "God" wordt bedoeld?

Het gaat bij de theologen, die tot de bedoelde groep behoren, steeds om de "God van het Theïsme". Daarmee wordt bedoeld de voorstelling van God als de almachtige Schepper, Onderhouder en Regeerder, die b o v e n de aarde troont in majesteit en die alle dingen doet geschieden naar zijn plan en ordening.

Kort geformuleerd: Het gaat om de God van Heid. Cat. Zondag 9 en 10.

Men is de ervaring, dat d e z e God leeft, geheel gaan missen. Sterker nog: Men heeft de ervaring opgedaan, dat d e z e God d o o d is!

(2) Argumenten voor "de dood van God"

(a) Het "prometheïsche" argument

Zoals de Prometheus van de Griekse mythologie het vuur aan de goden ontstal en zo de mensen voor een goed deel o n a f h a n k e l i j k van de goden maakte, zo hebben moderne wetenschap, techniek en maatschappij-inrichting het de mens mogelijk gemaakt zijn wereld te doorzien, in te richten en veelal ook te beheersen, zonder dat daarbij de naam van God wordt genoemd, anders gezegd: zonder dat God daarbij als "Werkhypothese" noodzakelijk is!

Een enkel simpel voorbeeld moge ter verheldering dienen:

Het onweer is van "de stem des Heren" naar Ps.29 ge-worden tot: een elektrische ont-lading, die zijn eigen plaats inneemt in een geheel d o o r z i e n e keten van oor-zaak en gevolg b i n n e n het fysische! De wetenschap heeft God teruggedrongen, steeds meer en steeds verder!

Dit argument wordt door Sölle niet breed besproken. Waarschijnlijk acht zij het voldoende bekend. Dat het voor haar een grote rol speelt blijkt uit verschillende uittalingen, waarvan we een zeer duidelijk sprekende citeren: "Wat Mozes bij de brandende braambos overkwam is voorgoed voorbij. Wat Franciscus voelde en beleefde is als iets dat ons direct, onmiddellijk, raakt, niet meer mee te maken. De angsten van Luther kunnen psycho-analytisch worden verklaard en van hun onvoorwaardelijkheid worden ontdaan" (120).

(b) Het argument van de "kortsluiting" van de "Theodicee" (rechtvaardiging van God)

Dit argument komt hierop neer: Het is voor de "theïstische" God van almacht, raad en regering totaal onmogelijk zichzelf te h a n d h a v e n als de God van gerechtigheid en liefde ten aanzien van de vreselijke gebeurtenissen van onze tijd. Voor die werkelijkheid van verschrikking staat veelal A u s c h w i t z model - het concentratiekamp van de vergassing van miljoenen!

Dit argument spreekt voor Sölle het sterkst. In een "Nawoord 1982" zegt ze met nadruk, dat de achtergrond, waartegen men haar boek dient te lezen, verhelderd kan worden (ook) door het trefwoord "Theologie na Auschwitz" (134).

Auschwitz deed ons - méér dan enige andere zaak - de ervaring ondergaan, dat de "theïstische" God d o o d is!

(3) Scherpe distantie ten aanzien van het Atheïsme

Sölle zet haar standpunt met felheid af t e g e n de rustige en tijd-loze bewering van de atheïst, dat God niet bestaat. De atheïst mist wat voor Sölle en vele anderen kenmerkend is: de e r v a r i n g van de d o o d van God en het daarmee verbonden l i j d e n . Zij ziet danook de "dood van God" als een gebeuren in de geschiedenis van de laatste eeuwen (8 vv.).

Deze beweringen zijn moeilijk te begrijpen. Leefde de "theïstische" God dan vroeger wèl? Is de "dood van God" méér dan een tot het subjectieve beperkte verandering van inzicht? Zo ja, hoe kan men dan dat "meerdere" in formule brengen?

Twee opmerkingen kunnen hier mijns inziens verheldering brengen:

(a) Sölle en vele anderen overwegen, dat de "theïstische" God op een machtige wijze heeft g e f u n c t i o n e e r d . Hij heeft de mensen voorzien van een voorwerp voor hun geloof, van een fundering voor moraal en ethiek, van het element van o r d e in hun wereld- en levensbeschouwing. Voor de pas-geborene lag het geloofs- en het levens-patroon bij voorbaat gereed! In deze stand van zaken is toch wel het subjectieve van het inzicht boven zichzelf uitgeklimmen tot het creëren van objectieve zakelijkheid en feitelijkheid! Het wegvallen van de "theïstische" God is danook veel meer dan een subjectieve verandering van inzicht. Een objectief-zakelijk en feitelijk wereldgeheel valt weg en maakt plaats voor onzekerheid. Vandaar ook het door Sölle en vele anderen genoemde motief van het l i j d e n , dat niet alleen aan Hegel herinnert maar ook vanuit de verte aan Nietzsche: "Gott ist tot! Gott bleibt tot! Und wir haben ihn getötet! Wie trösten wir uns, die Mörder aller Mörder? ..... Ist nicht die Grösse dieser Tat zu gross für uns?". Het besef van een inééns lege en koude wereld, waarin geen paden meer liggen en waarin de mens alléén is!

(b) Bij Sölle hebben we mijns inziens nog wat dieper te graven. Haar denkstructuur

is duidelijk diepgaand door Hegel beïnvloed. En bij Hegel vinden we een grote synthese van het objectieve en het subjectieve. Ik denk aan zijn these, dat God tot zèlf-kennis en zèlf-bewustzijn komt in het denken van de mens over God! Hierin worden toch denken over God en ervaring van God gekwalificeerd als een "zijn" van God in ons. Verandering van inzicht en van ervaring zijn danook de pendanten van een verandering, een geschiedenis, in God zèlf! Zo kunnen we het zakelijk-feitelijke in het spreken van Sölle over de dood van God begrijpen. En we begrijpen tevens, dat zij telkens weer door de hantering van hoge komma's ons ervoor wil behoeden, dat we zouden vervallen in de platte "dood-is-uit-en-weg"-gedachte. Bij haar is de "dood van God" een fase in Gods geschiedenis, maar niet de laatste!

Ik wil nog even herinneren aan wat boven reeds werd geciteerd. We begrijpen nu ook beter, dat Sölle de ervaringen van Mozes, Franciscus en Luther niet platweg verwijst naar het rijk-van-de-nonsens, maar dat ze meer bescheiden opmerkt, dat deze ervaringen - namelijk als directe ervaringen van God - voor ons niet meer mogelijk zijn!

(4) Theologie n á "de dood van God"

De "God is dood"-gedachte zou kunnen leiden tot een volstrekte scepsis ten aanzien van theologie, toekomst, Rijk van God. Maar - aldus Sölle - "Nog altijd weerspreekt echter de zwakke stem van hem, die als zaakwaarnemer van dat Rijk van God stierf, alle goed gefundeerde scepsis". (7). We hebben geen ander vast punt dan Jezus van Nazaret. Van Hem uit moet alles weer worden opgezet: Theologie vanuit de Christologie. Bij de "God is dood"-theologen worden we steeds de "vlucht" naar Jezus van Nazaret gewaar, welke veelal leidt tot een merkwaardige nieuwe vorm van "Christomonisme" - veel absolute dan we dat bij K.Barth kunnen waarnemen.

Ook bij Sölle staat Jezus van Nazaret centraal. De wijze waarop zullen we in het vervolg zien.

2. DE CRISIS VAN DE IDENTITEIT

(1) Wat wordt met "identiteit" bedoeld?

Het wegvallen van de "theïstische" God leidt tot een crisis ten aanzien van de identiteit. Een crisis ten aanzien van de vraag: Wie ben ik zèlf? Wat doe ik nu zèlf? Het gaat om mijn authenticiteit. De vraag naar identiteit hangt samen met de vraag, waarin ik nu eigenlijk onvervangbaar en niet-verwisselbaar ben. Ben ik op zoek naar mijzelf zonder mijzelf ooit te vinden? Ben ik uiteindelijk een wegwerp-mens, te vervangen en ding-a-chting? (7, 15 vv.)

(2) Identiteit in theologische traditie en bij Hegel (a)

De basis voor de onvervangbaarheid van de "ziel" is in de theologische traditie ondank: alle schijn van het tegendeel niet de substantie maar de relatie, namelijk tot God. (26 vv.).

Ter verheldering kunnen we mijns inziens goed denken aan de bekende uitspraak van Augustinus: "Gij hebt ons zó gemaakt, dat wij op U gericht zijn. Onrustig is ons hart, totdat het rust vindt in U". Deze uitspraak houdt in zich de mogelijkheid van een explicatie in moderne terminologie: Aangezien U, o God, ons bij onze schepping op U hebt gericht, zullen we, eenmaal zondaren geworden, onze identiteit in onrust en tevergeefs

blijven zoeken, tenzij en totdat U ons rust geeft in de weer herstelde relatie met U! De opstand tegen God slaat een gat in ons leven, zó groot, dat we van onze bestemming, onze vervulling, en daarmee van ons z è l f gescheiden zijn.

In deze theologische traditie staat ook Hegel in bepaald opzicht. Hij poneert namelijk, dat identiteit slechts te vinden is in de synthese van niet-identiteit en identiteit. Dit lijkt vreselijk moeilijk, maar het kan verduidelijkt worden. Denk aan Adam in het paradijs. Hij miste levensvervulling, toen hij ontdekte, dat hij geen hulp tegenover zich had. God schonk hem toen de à n d e r , van Adam onderscheiden als de linkerhand van de rechter- . Zij kon vóórwerp worden van Adams liefde, die tot de volle vereniging tot "één vlees" leidde! Via de niet-identiteit - de à n d e - komt het tot de synthese, waarin vervulling en bestemming - identiteit - gevonden worden! Hegel past dat beginsel toe op zijn verhandeling over de zondeval(!): Vanuit de niet-onderscheidenheid treedt de mens naar buiten toe en stelt zich op zichzelf. Maar juist zo kon hij object, voorwerp, worden van Gods "oneindige" interesse en daarin zijn onvervangbare identiteit vinden. Ook bij Hegel is identiteit gegrond in de relatie, in hoevele opzichten hij overigens van Augustinus c.s. afwijkt! (26). Nu begrijpen we wat met crisis bedoeld wordt. Hoe kan de mens in onze huidige tijd, nu hij de ervaring heeft, dat de God-boven-en-buiten-hem dood is, nog identiteit vinden? Het "bovenste" aanknopingspunt voor de r e l a t i e is immers vervallen!

(3) Identiteit bij Hegel (b) en in het moderne arbeidsproces

Naast de theologische lijn vinden we bij Hegel ook een sociaal-maatschappelijke lijn. Het uitgangspunt is het zelfde: Identiteit vinden via de niet-identiteit. Maar nu wordt de rol van het à n d e r e vervuld door producten-van-arbeid. In die arbeid "veruiterlijkt" de mens zichzelf en zet hij als het ware zijn vermogens als objecten = producten tegenover zich om zichzelf via dat proces te vinden. Mogelijk hebben de volgelingen tegen Hegel's bedoeling in Hegel (b) van Hegel (a) losgemaakt. Hoe het zij, de sociaal-maatschappelijke lijn leidde tot een fiasco! Zie Marx. In zijn arbeidsveruiterlijking maakte de mens zich juist d i n g - a c h t i g en verschaftte hij de mogelijkheid de mens te meten met de maatlat van ding-kwantiteit en ding-kwaliteit. Het resultaat was volstrekte vervangbaarheid en verwisselbaarheid. Wie m e e r en b e t e r produceert gaat optreden als "Ersatzmann" voor de oorspronkelijke werker. De "onvervangbare manager" presteert een pseudo-onvervangbaarheid, omdat het record van zijn ding-productie op elk moment kan worden gebroken. De "theïstische" God is weggefallen. Maar de maatschappij kan de verloren identiteit niet en nimmer garanderen! Zij zou zichzelf opheffen, als "Ersatz" als parool verdween. (27 vv.; 32 vv.).

(4) Onvervangbaar - Vervangbaar - de Synthese

De "interesse van God", die onvervangbaarheid en identiteit garandeerde, is weggefallen in "de dood van God". De maatschappelijke "Ersatz", die onvervangbaarheid en identiteit doet wegvallen, is present. De aanspraak op identiteit k à n de mens niet opgeven. De maatschappelijke onmacht tot identiteit te geraken kan hij niet ontkennen. Dan spreekt Sölle over de synthese van vervangbaarheid en onvervangbaarheid. "Synthese" moet inhouden, dat wij hebben te vinden een fenomeen of instantie, die de weggefallen "goddelijke interesse" als het ware w a a r n e e m t , zonder dat daarbij de feite-

lijkheid van de maatschappelijke onmacht wordt genegeerd of ontkend. Anthropologische overwegingen doen ons het antwoord vinden in het fenomeen van de Plaatsbekleding! De plaatsbekleder vertegenwoordigt en houdt daarbij de plaats van de vertegenwoordigde open! Hij staat tegenover de "Ersatzmann", die de vervangene als dood en als ding beschouwt. De plaatsbekleder gunt tijd aan hen, die hier en nu niet in staat zijn zelf op te treden. Hij handelt in voorlophedheid: hij loopt voor de anderen uit, totdat zij het bedoelde niveau hebben bereikt. In zijn interesse voor hen garandeert hij hun eigen identiteit, al is deze nog zaak van de toekomst. Erkenning van onmacht en erkenning van onvervangbare identiteit zijn in de vertegenwoordiger, de Plaatsbekleder, aanwezig. De verscheurdheid van het heden paart zich aan de hoop op de toekomst. Plaatsbekleding is de ware synthese!

Niet de God van het Theïsme kan ons identiteit schenken. Niet de arbeid kan ons die identiteit garanderen. Maar plaatsbekleding maakt in de verscheurdheid van het heden tijd vrij. En in de tijd maakt zij ruimte voor de hoop: Wij zullen komen waar de plaatsbekleder reeds is. Door zijn intreden voor ons is ons uitstel toegefallen en met dat uitstel hoop! (35 vv.)

3. JEZUS ALS DE PLAATSBEKLEDER

(1) Anthropologie en Christologie

Onder verwijzing naar Paul Tillich poneert Sölle, dat anthropologie en christologie zich tot elkaar verhouden als vraag en antwoord. Dat moet wel betekenen, dat het aan de anthropologie is richtlijnen aan te geven en modellen te construeren, terwijl dan de christologie ons moet zeggen, of het voorgegeven kader ook inderdaad kan worden ingevuld! Is er werkelijk een kandidaat voor het fenomeen van de plaatsbekleding? Sölle wil de in de theologische traditie van overlang bekende notie van "plaatsbekleding" weer tot ere brengen, maar dan wel in de nieuwe setting, welke door de anthropologie verzorgd werd. Dat wil zeggen, dat ook Jezus als Plaatsbekleder onderworpen wordt aan de eisen van onze identiteit, dat wil zeggen: aan de voorwaarden van tijdelijkheid, voorlopigheid en zelf-opheffing. Hij doet wat wij moesten doen; Hij lijdt wat wij moesten lijden. Maar daarin garandeert Hij ons tijd en uitstel, totdat wijzelf op de plaats gekomen zijn, waar Hij staat. Wat Hij deed, zullen ook wij hebben te doen! Anders zou ook Hij de "Ersatzmann" zijn en onze identiteit niet garanderen doch verdringen! Inderdaad! Een nieuwe, aan anthropologische overwegingen genormeerde, setting van een oude uitdrukking! (87; 11 vv.)

(2) Christus als plaatsbekleder voor ons bij God

Ook hier een oude en vertrouwde formulering, die in het "na-theïstische tijdperk" een niet geringe "herinterpretatie" zal hebben te ondergaan!

a Sölle rekent af met de gedachte van een "definitieve" Christus, die als "Ersatzmann" het koninkrijk van God reeds zou hebben bevestigd. Deze gedachte heeft bij kerkelijke voorspoed steeds geleid tot een totalitaire geest, welke zich in vervolgingen en in anti-semitisme heeft geuit! Daarbij beslist het perfectum van de verlossing en ontvangal het nog voorlopige een harde definitiviteit!

Leven in uitstel en in de voorlopigheid is door de plaatsbekleder evenwel niet wegge-

nomen maar juist g e s c h o n k e n . Christus is vertegenwoordiger in v o o r - l o p i g h e i d : Hij gaat voor ons uit naar God toe, totdat wij gekomen zullen zijn waar Hij reeds is: De V o o r s p r a a k leert ons s p r e k e n . De voor-ons- g e s t o r v e n e leert ons s t e r v e n . Hij die voor ons tot l e - v e n kwam leert ons l e v e n . Hij die de toorn van God d r o e g leert ons t o o r n - d r a g e n , dat wil zeggen: de totaliteit van het leven met de daarin begrepen v e r v r e e m d i n g aanvaarden als de verborgen wijze waarop God thans bij ons is. (86 vv.) Enkele nadere uitwerkingen:

b Christus' i d e n t i f i c a t i e met ons.

Christus identificeert zich met ons als de ware L e r a a r met zijn leerlingen. Hij geeft z i c h z e l f in en met de zaken die hij overdraagt. Hij staat voor de leerlingen in en zorgt dat zij hun plaats bereiken. Opvoeding tot verantwoordelijk-zijn, tot zelfstandigheid, tot de staat van "Gods medearbeiders" - 1 Cor.3:9. Christus spreekt daarom relatief weinig over zichzelf. Het gaat om het R i j k . (96 vv.)

c De s t r a f .

De straf was op Hem, opdat wij vrede zouden hebben met God - Jes.53:5. Dat wil niet-zeggen, dat de straf ons niet ten deel valt en wij dus als onmondigen zouden worden behandeld! Het betekent wel, dat Jezus zelf geheel en al de ons toegediende straf heeft gedragen en dat in Hem het onderscheid tussen bestraffer en gestrafte geheel is weggefallen. De leraar lijdt wat de leerling wordt opgelegd! Wat is s t r a f ? De h i s t o r i s c h e c o n s e q u e n t i e s van bepaalde bewustzijnstoestanden en daden! Wat is de straffende G o d ? Het geheel van de maatschappelijke verhoudingen onder de vigeur van het "Wie wind zaait zal storm oogsten" - Hos.8:7. (101 vv.).

d De betekenis van de o p s t a n d i n g .

Opstanding kan geen afbreuk doen aan de "Geschiedtlichkeit". Anders zou geschiedenis nog slechts ontrolling zijn van een vast plan, waardoor het persoon-zijn, dat wil zeggen: het zich-steeds-in-risico-weer-ontwerpen, tot onwezenlijkheid zou zijn gedgegradeerd. Wat betekent de opstanding dan wel? Uit de historische persoon Jezus van Nazaret is geworden de Christus van het geloof. De wereldwet, dat de liefde in de identificering met hen, die te gronde gaan, tot het uiterste heeft te gaan, verkrijgt op symbolische wijze algemeen-geldigheid. Ook: Uit de historische Jezus-van-toen wordt de òl-tijdige christelijke boodschap. (107 vv.)

e Vertegenwoordiger b i j G o d .

Wat betekent "bij God"? God is voor ons niet present in de gestalte van een "religieus tegenover"! Zijn presentie is b e - m i d d e l d . Waar een vertegenwoordiging als die van Christus plaatsvindt, d a a r is God aanwezig, ook al wordt er over Hem niet gesproken. In de aanvaarding van zijn voorlopigheid loopt Christus op God toe. (109)

(3) Christus als plaatsbekleder voor God bij ons

Christus vertegenwoordigt de a f w e z i g e God bij ons. Hij valt v o o r l o p i g voor God in en houdt Gods plaats in de wereld open. Totdat ook God zijn identiteit zal hebben bereikt. (111 vv.). Enkele nadere uitwerkingen:

a Christus' i d e n t i f i c a t i e met God.

Christus troost, geneest, verzadigt als plaatsbekleder van de afwezige God. Ook: God

wordt sinds het optreden van Jezus van Nazaret in de wereld gezien als onderfde, vaderlandsloze, die men op elke straathoek kan ontmoeten. Wij hebben rust te vinden in deze identificatie, omdat elke d i r e c t e relatie tot God ons onthouden is (117 vv.)

b Christus als t o n e e l s p e l e r van God.

De afwezige God heeft een a c t e u r nodig. Christus doet alsof Hij God is! God heeft zijn b e m i d d e l i n g aanvaard! Phil.2 zegt ons in feite, dat Christus heeft willen afzien van iedere d i r e c t e Godsbeleving. Dus: Niet de weg van de grote religieuze geesten en mystici! Hij verkoos het met-God-zijn in de inzet voor de anderen, onder smart, in lijden. In Hem is God uitgetreden in de vervreemding en heeft zich aan de staat van smart en lijden onderworpen! God heeft zichzelf veranderd, toen Hij Christus op deze wijze zijn rol liet spelen. (120 vv.).

4. HET ESCHATON

Hierover slechts kort. Ook Sölle handelt in haar boek slechts terloops over de eschatologie. Enkele noties willen we bij elkaar zamelen.

(1) Het eschaton als het rijk van de identiteit. We hebben achter Christus aan te gaan in de inzet vóór anderen, in de aanvaarding van afhankelijkheid van anderen. Ook in de aanvaarding van smart en lijden. Dat is onze weg. Een van boven komend wereldgericht hebben we niet te wachten! Zal het einde gekomen zijn, als we de les van de Leraar hebben geleerd en als we Hem hebben i n - g e h a a l d ? Dan hebben we Hem gevonden en daarmee ook onszelf: In de relatie tot de ander hebben we alsdan onze identiteit bereikt.

(2) De grote synthese. Ook God is op weg naar zijn uiteindelijke identiteit. Hij gaat voort i n Christus' voortgang en Christus vordert i n onze voortgang. Sölle zegt, dat we niet kunnen voorspellen, of ons geloof ..... ooit een andere, directe evidentie zal krijgen (119). Dat lijkt me nog zeer royaal uitgedrukt!

Ik denk, dat we Sölle het meest recht doen door haar gedachten op de weg van Hegel ten einde toe uit te werken. In dezer voege:

Wanneer wij in onze wereld alles vóór elkaar zijn en in alles van elkaar afhankelijk willen zijn, dan zal - daarmée en daarin en n i e t daarboven - God alles zijn in allen, en dan zal - daarmée en daarin en n i e t daarboven - Christus in vervulling zichtbaar zijn: Immanu-el = "God met ons". Een synthese van vervulde identiteit voor alle "betrokkenen".

Meer dan deze toch wel uiterst schrale oogst kan ik me niet denken!

I I . T U S S E N T I J D S E B A L A N S

We willen in dit hoofdstuk trachten van details zoveel mogelijk af te zien en te komen tot enkele grote-lijn-typeringen van het boek van Sölle.

1. ANTI-METAFYSISCHE TENDENS

(1) Auschwitz heeft ook Dorothee Sölle tot de overtuiging gebracht, dat onze tijd geen ruimte heeft voor een almachtige regeerder a c h t e r en b o v e n de wereld

van-onze-waarneming-en-ervaring. God moet binnen-wereldlijk worden en zijn plaats innemen aan d e z e zijde van lijden en smart! Deze theologische opzet wordt aanstonds door vernietiging bedreigd. Men zou uitdrukkingen als "de diesseitige God", "de binnen-wereldlijke God" namelijk kunnen kwalificeren als "contradictio in terminis" en van de "syllabe God" zonder meer afstand kunnen doen. Uit dit slop nu redt Hegel ons, omdat hij het mogelijk maakt Jezus, de mens, de wereld te zien als Gods v e r u i t e r - l i j k i n g en de staat van Gods v e r v r e e m d i n g . Hegel leidt ons dan weer naar een bepaald hanteren van het gegeven van de Incarnatie. Nu kan God binnen-wereldlijk zijn zonder dat Hij wegvalt. Ruimte blijft open voor een andere, meer directe Godsbeleving, waarin God nog echt een religieus tegenóver was (Mozes, Franciscus, Luther).

(2) Vanuit dit uitgangspunt geeft Sölle ons dan heel wat voorbeelden van wat Bonhoeffer heeft genoemd "de niet-religieuze interpretatie van bijbelse en christelijke begrippen":

De straffende God = het complex van het maatschappelijke leven onder de vigeur van "Wie wind zaait zal storm oogsten ". Een "opleggen van straf door God" is mythische taal en wordt vervangen door een keten van binnen-wereldlijke causaliteit.

De opstanding = een symbolische vastlegging van de boodschap van het kruis voor alle tijden, waarin Jezus wordt behoed voor een ondergaan in vergetelheid en zijn geschiedenis wordt gescheiden van alwat alleen maar incidenteel is. Ook ál-tijdigheid blijft binnen deze wereld-tijd besloten. Geen "ver-eeuwiging"!

Christus vertegenwoordigt ons bij God: Mochten wij vroeger gedacht hebben, dat "bij" hier duidelijk de zin heeft van "ten overstaan van", Sölle leert ons, dat van een "religieus tegenover" in het geheel geen sprake kan zijn. Hierdoor maakt zij zich mijns inziens duidelijk schuldig aan een on-logisch en daarmee ook on-ethisch gebruik van de taal!

Gods toorn ondergaan = erkennen en aanvaarden, dat in hetgeen ons in de maatschappij wordt opgelegd G o d op een verborgen wijze present is. Maar .... niet als een God, die realiter op ons boos is!

De hier gegeven opsomming is allerminst uitpuutend!

Het verbaast me niet, dat Sölle beweert, dat zij op zoek naar een beter spreken over God steeds meer terechtgekomen is bij de taal van het gebed en van de poëzie. Ik denk dat zij gebed en poëzie beschouwt als de plaats waar het "prozaïsche" onderscheid van z a a k en b e e l d achtergelaten wordt en men geheel de b e e l d s p r a a k als voertaal gaat hanteren. Gevoelt Sölle zich daar verlost van de eindeloze en tergende noodzaak steeds maar h o g e k o m m a t s t e z e t t e n - een noodzaak, waartoe zij zichzelf eerst heeft veroordeeld! ("Nawoord 1982" (139)).

2. HET CONCURRENTIE-MOTIEF

(1) Onder dit motief verstaan we het volgende: Veelal wordt de relatie tussen God en mens of ook tussen Christus de Zoon en de mens gezien als de relatie van twee personen die in een gesloten ruimte met elkaar moeten omgaan. Waar de één zit, daar kan de ànder

niet zitten / De één kan slechts plaatsnemen daar waar de ander hem ruimte laat. Ongemerkt maar werkelijk wordt hierbij de Here onderworpen aan de wetten, die voor ons "ruimtelijkheid" gelden, en opgesloten binnen de dimensies, waarbinnen wij ons leven hebben te leiden. Ik wil dit kort uitwerken:

(2) Duidelijk acht ik het concurrentie-motief aanwezig in het motief dat we naast "Auschwitz" noemden: het prometheïsche motief, dat zijn kracht vindt in het "verdwijnen van God als werkhypothese" (113).

Eigenlijk is de argumentatie hier wel erg simpel. Zodra voor enig verschijnsel een "binnen-wereldlijke" verklaring gevonden is - vergelijk het onweer! -, kan God daar niet meer "zitten". Zijn plaats is b e z e t .

3. HET HUMANISTISCHE BEKLEMTONEN VAN HET PERSOON-ZIJN

(1) Sölle's bespreking van het persoon-zijn wordt bepaald door een grote hoeveelheid noties: Identiteit, verantwoordelijkheid, mondigheid, volwassenheid, het-zich-steeds-weer-ontwerpen (typisch existentialistisch). Al deze noties treden op in een eigenaardige bond met het reeds genoemde concurrentie-motief en vertonen dan duidelijk hun humanistische achtergrond. Het concurrentie-motief verbaast ons hier niet. Sölle heeft tenslotte in haar "binnen-wereldlijkheid" niet veel ruimte! Maar het humanistische komt vooral naar voren in het bij voorbaat veiligstellen van de persoons-idee, ten koste van alles.

(2) We denken aan de grote nadruk op voorlopigheid en uitstel in de bespreking van de Plaatsbekleding. De Plaatsbekleder mag ons vóór-doen en léren, wat wij straks Hem navolgend zullen ná-doen. Hij verschaft ons uitstel en tijd om zo ver te komen. Méér niet. Anders zou Hij immers degraderen tot de hatelijke "Ersatzmann" van de maatschappij, die de vervangenen als dood beschouwt. Wij moeten tot ons r e c h t komen!

We denken aan het feit, dat Christus wel onze straf gedragen heeft, maar dat Hij die niet mocht w è g - d r a g e n . Wij dragen Hem navolgend zèlf onze straf. Anders zouden we immers als o n - m o n d i g e n behandeld worden!

We denken aan het feit, dat Christus bij Sölle niet is ingegaan tot de heerlijkheid aan de Rechterhand Gods en dat zijn opstanding niet als de eerste grote stap van deze verhoging mag worden beschouwd. De anti-metafysische tendens verbiedt een Christus d a a r b o v e n . Maar ook de persoonsidee zou dat verbieden. De gedachte van een Christus-regering en van een leven-uit-zijn-overwinning zou de geschiedenis on-wezenlijk en risico-loos maken en afbreuk doen aan de persoon, die zich steeds weer in alle risico heeft te ontwerpen. Waar Christus t i j d e l i j k zit kunnen wij l a t e r nog komen. Maar waar Hij v o o r g o e d gezeten is, daar doet Hij afbreuk aan ons persoonlijk-en-verantwoordelijk functioneren!

4. DE ANTHROPOCENTRISCHE INZET

(1) Wat onder 3 is gezegd vindt als het ware zijn wetenschappelijke pendant in de gehele orde van Sölle's theologisch bezig-zijn. Wij zagen reeds, dat zij anthropologie en christologie ziet als vraag en antwoord. Dat betekent dus, dat de anthropolo-

gie ons de modellen heeft te leveren en de kaders, waarin onze theologische beschouwingen zich hebben te voltrekken. Is ook hierbij de "binnen-wereldlijkheid" van God niet bij voorbaat vastgesteld? Zijn de contouren van zijn werk-in-Christus te vatten in de begrenzingen van onze wetenschappen? Een even belangrijke vraag is wel, of onze anthropologische vóórwerkzaamheden niet dermate door ons verkeerde denken en doen worden bedreigd, dat wij de v e r k e e r d e vragen stellen?

(2) We denken aan het onder 3 opgemerkte. Kan onze anthropologie niet zózeer ons persoon-zijn willen "veilig stellen", dat voor God en Christus slechts een deel-ruimte overblijft?

We denken aan Sölle's critiek op Bonhoeffer, die zonder meer had geponeerd, dat door Christus onze Plaatsbekleder, aangezien Hij ons leven i s , alle leven bestemd is om plaatsbekledend te zijn. Sölle zegt daartegenover, dat de redenering dan toch fenomenologisch zou moeten worden opgezet in een omkering van de volgorde: Omdat alle leven gericht is op plaatsbekleding, is Christus als Plaatsbekleder metterdaad "het leven". De orde is dus: Ons gericht zijn op plaatsbekleding - Christus passend binnen dat kader - Hij mag "het leven" worden genoemd! Dit doet ons toch denken aan de roomse these van het verliés van het "donum superadditum" als een boven-laag, waarbij de mens als "animal rationale" feitelijk in tact gebleven is en een betrouwbare onderlaag kan bieden voor de arbeid op theologisch gebied. Het humanisme van een ten diepste niet-verdorven mens! (80 v.)

Bij deze grote-lijn-bespreking kwam Hegel niet meer aan bod. Zijn invloed heb ik al bij de Weergave moeten bespreken, omdat het verhaal anders alle duidelijkheid zou gaan ontberen!

5. HET EXISTENTIALISTISCHE MOTIEF

In haar "Na-woord 1982" zegt Sölle, dat niets haar zo tot Christus trekt en naar God doet uitzien dan de ervaringen van smart. Deze bewering is moeilijk te begrijpen, gezien het feit, dat Sölle niet aanneemt, dat Jezus echt uit de dood is opgestaan en realiter bij God is. Wat betekent het dan nog "naar Christus getrokken te worden"? Sölle zal hier denken aan Christus, zoals Hij in de blijvende oproep van het evangelie van het kruis voor ons staat en blijft staan.

Als wij dan aanstonds vragen naar de Spreker van deze boodschap, dan zou het Existentialisme bij monde van R. Bultmann c.s. een eigenaardig antwoord voor ons in petto hebben: Wie aan de o p r o e p niet genoeg heeft en vraagt naar de s t a t u s van de Spreker, die openbaart de begeerte naar een o n t i s c h houvast voor zijn geloof. Daarmee is hij een broeder geworden van de man die een e t h i s c h houvast wenst voor zijn rechtvaardiging. Ze willen allebei leven uit de wet (die farizeeërs "houvast" biedt) en niet uit de genade!

I I I . C R I T I S C H C O M M E N T A A R

1. LEES OVER HEGEL EN DE ANTI-METAFYSISCHE TIENDENS.

We zagen dus al eerder Hegel als de "redder" van Sölle's theologiseren. Omdat in zijn lijn de "binnenwereldlijkheid" van God toch altijd te zien is tegen de a c h t e r - g r o n d van de hoogheid en oneindigheid die God in en voor zichzelf bezit. Men kan de betekenis van "God" in het zinnetje "God is binnenwereldlijk" niet uit de gegevens van de wereld opbouwen. Dat zou leiden tot een prijsgeven van de "syllabe" God! Wil de zin werkelijk zinvol zijn, dan heeft men te lenen bij het oude "Theïsme". Even een voorbeeldje ter verduidelijking: De bewering, dat een parijse arbeider als een parijse arbeider leeft, is n i e t s - z e g g e n d ! De bewering, dat Abbé Pierre als een parijse arbeider leeft, houdt een b o o d s c h a p in. Waarom? Omdat we aan het subject van die zin "Abbé Pierre" de betekenis toekennen van de abbé-in-oorspronkelijke-staat. Slechts van d a a r u i t zegt de zin ons iets. Zo leeft de anti-metafysische tendens van het metafysische. Zo leeft de "na-theïstische" theologie van het Theïsme. Het nieuwe "parasiteert" op het oude. Elke zin over God verliest aanstonds zijn betekenis, wanneer aan het woord "God" niet de oorspronkelijke betekenis wordt toegekend! Deze stand van zaken had tot meer bescheidenheid mogen leiden!

2. IDEES OVER HET CONCURRENTIE-MOTIEF

(1) Het "prometheïsche" argument

Waar de mens doorziet, verstaat en beheerst, daar is God teruggeweken!

Deze bewering vindt afdoende bestrijding in Deut.8. In de woestijn heeft Israëel op de meest directe wijze geleefd uit de hand van God. In Kanaän zal de volle ruimte worden gegeven aan het werk van de mensen-handen in het proces van zaaiing en oogst. Daarmee wordt aan Israëel letterlijk veel in handen gegeven. Aanstonds waarschuwt de Here dan voor een toepassing van het "prometheïsche" argument op die keten van oorzaak en gevolg binnen het arbeidsproces. Israëel mag zich niet verheffen op zijn kracht en "de sterkte zijner hand". "Maar gij zult aan de Here uw God denken, want Hij is het, die u kracht geeft om vermogen te verwerven ...." - Deut.8:18.

Bij alle d o o r z i e n van oorzaak en gevolg zal Israëel nooit een "gesloten circuit" mogen ontwerpen. Evenals in de woestijn leeft het en blijft het leven u i t d e k r a c h t v a n G o d ! Maar dat mag ook worden omgekeerd: Uit de kracht van God l e e f t Israëel ten volle. De Here beknibbelt geen moment op persoonlijke inzet, ijver, overleg, kennis-verwerving, kortom: op alles wat bij het persoon-zijn te pas komt. Hij verdringt de mens niet. Daarvoor is Gods "werk-ruimte" veel te groot - en dat is nog zeer gebrekkig in "mensen-maat" gezegd!

(2) Christus' Plaatsbekleding

Het persoon-zijn eist, dat wij alles doen wat Christus voor ons heeft gedaan!

De plaatsbekleder handelt in liefde. De "Ersatzmann" daarentegen behandelt de te vervangen mensen als doden. Wordt deze anthropologische contrastering niet doorbroken door het feit, dat Christus zich als Plaatsbekleder i n l i e f d e heeft ingezet voor d o d e n - Ef.2:1 vv.? In de prediking van het evangelie werden in één gebeuren verzoening en levendmaking naar de Efeziërs uitgedragen en aan hen geschonken. Het "zonder ons, vóór ons" van Christus' verzoeningswerk is een feit, voordat dat werk i n o n s zijn beslag krijgt!

De Efeziërs leven totaliter uit de genade en de Geest van Christus. Dat is door henzelf nooit "in te halen" of te "achter-halen"! Maar ook hier het omgekeerde: Uit de kracht van genade en Geest leven zij ten volle, komen zij tot hun ware bestemming, bereiken zij hun ware identiteit, als "mensen Gods". Geen beknotting van het persoon-zijn maar een bereiken van de bestemming. Een poging om te komen tot zelf-verzoening en zelf-verlossing, tot een "inhalen" van de Plaatsbekleder, komt neer op een leven-uit-de-wet, op een verzelfstandiging van de mens tegenover God. En daarmee wordt juist de ware identiteit gebroken. Denk aan Augustinus' woord eerder geciteerd over de "onrust" als kenmerk van het leven van de mens die niet tot rust gekomen is in God: Hij vindt zichzelf niet zolang hij de rust-in-God niet gevonden heeft. - Zie hierover ook H.Gollwitzer, Von der Stellvertretung Gottes ....., München 1967 (31; 34).

3. IETS OVER "AUSCHWITZ" SÖLLE

(1) God en het lijden

Sölle heeft onzegbaar geleden onder de overweging van het vreselijke Auschwitzgebeuren en van zoveel ander vreselijk lijden in deze wereld. Zij is ertoe gekomen God af te zetten om Hem te behouden! En dat in grote smart en pijn! Van haar pijn en moeite voelen wij allen iets mee, al achten we de gekozen uitweg een dwaalweg. Heeft God Auschwitz gewild? Zo niet, was Hij dan machteloos? Wij zullen gebroken worden, als we trachten te redeneren binnen de vierkante centimeter van begrip-en-definitie. Laat ons spreken in de ruimte, die Christus zelf ons geeft. Ik verwijs naar Joh.11, waarin gehandeld wordt over de opwekking van Lazarus. Uit de verzen 4, 6, 14 en 15 mogen we afleiden, dat Lazarus' sterven een plaats ontvangen heeft in de "planning" van het Koninkrijk Gods. In de verzen 33 en 35 lezen we van Jezus' grote ontroering, verbolgenheid, droefheid over de voor mensen zo hopeloze slag die de dood geslagen heeft, over de ontwrichting van Gods schepping ten gevolge van de zonde. De dood dient het plan van God. Maar de dood blijft de grote vijand. Een gehate dieenaar. Aan de ene zijde staat het vast, dat de Here regeert, ook in en bij het allerergste. Aan de andere zijde wordt ons de weg geopend tot een wenen-achter-Christus-aan. En Christus is het, die ons de Vader heeft bekendgemaakt - Joh.1:18! Laten we in alle eerbied met twee woorden blijven spreken. Christus behoedt ons voor een keuze uit het vreselijke dilemma: Een almachtige zonder liefde ("Het heeft nu eenmaal zo moeten zijn") en een liefdevolle zonder macht (Sölle)!

(2) Het probleem van de datering

Zonder iets van de verschrikking van Auschwitz te willen afdoen stellen we toch de vraag of Sölle en anderen niet te veel de indruk wekken, dat het met Auschwitz pas begonnen is. Wat denken wij van de verwerking van de "Zwarte Dood" in de Middeleeuwen? Vinden we de "aanstoot van Auschwitz" niet reeds in het gezegde van Job's vrouw: "Zeg God vaarwel en sterf!" - Job2:9? Vinden we de bedoelde smart niet terug in de klacht over Gods niet-antwoorden - Ps.22:3? Is dezelfde smart niet aanwezig in de klacht van de onschuldige en rechtvaardige, die toch "in het zwart gaat vanwege des vijands onderdrukking" - Ps.43:2? Zou men het getal van Schriftgegevens niet bijkans onbepaald kunnen vermeerderen? Deze opmerkingen stellen méér voor dan een ietwat be-

knibbelende critiek. Hier doet zich namelijk een groot dateringsprobleem voor. Alles is bij Sölle geconcentreerd op het werk van Jezus van Nazaret. In Hem is God geworden de machteloze, de onterfde, die men op iedere straathoek ontmoeten kan. De hegeliaanse gedachtengang dateert Gods "binnenwereldlijkheid" naar het werk van Jezus. Maar hoe is het daarmee te rijmen, dat we de klacht over Gods niet-antwoorden, over het lijden van de onschuldigen, over Gods verborgen-zijn ook al vele eeuwen vóór Christus kunnen vernemen? Hier komt niets minder in de crisis dan de toepasbaarheid van Hegel's schematiek op God en op de geschiedenis! Sölle wil vasthouden aan de historiciteit van Jezus van Nazaret. Maar juist dan wordt het critiek, als de scherpe onderscheidingen van Hegel in de echte geschiedenis te weinig grond vinden!

4. DE ZOON EN DE VADER

In Christus zou God zichzelf aan onmacht en vervreemding hebben prijsgegeven. Dat is een opmerkelijk "unitarische" bewering. De evangeliën leren ons de Vader en de Zoon te onderscheiden. Wij denken aan Christus' gebed t o t de Vader - Joh.17 en passim. We denken aan de duidelijkheid van zijn spreken tot de Vader in het dieptepunt van zijn lijden - de "Kruiswoorden". De Vader blijft voor Jezus op de allerduidelijkste manier een "religieus tegenover". Nog in Getsemané spreekt Christus van de macht van de Vader - Matth.26:53, waarvan Hij overigens geen gebruik kan maken. Na zijn lijden en sterven is Hij opgewekt door de m a j e s t e i t des Vaders - Rom.6:4 en "door de rechterhand Gods verhoogd" - Hand.2:33. We weten dat Sölle deze verhoging niet meer "mee-maakt". Maar dat is dan ook een ombuiging van het Schriftgetuigenis terwille van haar theologie!

Met erkenning van de diepte van Sölle's strijd en lijden verwerpen we haar uitweg met overtuiging. Zij geeft ons helaas in de strijd tegen de "aanstoot van het lijden" geen echte en wezenlijke hulp. "Non tali auxilio"!